

OLÁH SÁNDOR

Gazdálkodás és társadalmi kapcsolatok egy Kishomoród menti családban

Dolgozatunk esetleírás, egy Kishomoród menti család gazdálkodásának és társadalmi kapcsolatainak összefüggéseit vizsgálja. Kiindulópontként elfogadjuk az antropológia felismerését, miszerint egy társadalomban a gazdasági viszonyok nem vizsgálhatók tisztán önmagukban „mivel ezek minden esetben valamilyen általános, közvetlen társadalmi kapcsolatok részét képezik” (Evans Prithard-ot idézi Eric Wolf 1973: 253).

Tárgyunk kifejtéséhez a vizsgált konkrét családot három előre rögzített kritérium szerint választottuk ki. E szempontokat az elemzés ökonómiája, az egyedi esetből levonható következtetések társadalmi érvényessége indokolta. Sorrendben a következők:

1. A társadalmi környezetben legteljesebb családszerkezet

E kritérium érvényességét azért tartottuk hasznosnak, mert feltevésünk szerint a társadalmi és gazdasági szféra kapcsolódásainak szélesebb lehetőségeire nyújt alkalmat, mint egy csonka családszerkezetű (például egy özvegyasszony) családi gazdaság.

2. A család devianciák nélküli illeszkedése mikro-társadalmi környezetébe

E feltételen azt értjük, hogy a család társadalmi kapcsolattartását nem zavarják a családtagok deviáns viselkedésmódjai (alkoholizálás, tolvajlás vagy más súlyos erkölcsi vétségek). Így a család külső kapcsolatainak, ezen belül gazdasági kapcsolattartásának nincsenek a társadalmi szférában gyökerező korlátai, akadályai, a gazdasági kötelek a maguk gyakorlatiasságában, a családok érdekei szerint működhetnek.

3. A család életvezetési gyakorlatának társadalmi érvényessége

Ez a követelmény magába foglalja az általánosan elfogadott gazdálkodásmód gyakorlatát, ami a helyi gazdasági környezetben az együttműködések, kölcsönösségek, kapcsolódások lehetőségét biztosítja. A fenti három kritériumot szem előtt tartva, egy összetett, háromgenerációs családot választottunk vizsgálódásaink tárgyául. A hattagú család munkaszervezésében az erőforrások, eszközök használatában, a termelési folyamat ellenőrzésében, irányításában, külső és belső gazdasági kapcsolattartásában egységes családi termelői intézményként viselkedik. Fogyasztási szokásait és társadalmi érintkezéseiket alapul véve részben tekinthetnők két elemi családnak is, de a fenti gazdasági tevékenységek egybeszerveződése ellentmond az elkülönítésnek.

A dolgozatban idős és fiatal családról beszélünk: az idős család kéttagú: a 68 éves téesz nyugdíjas férfiből és a 67 éves ugyancsak téesz nyugdíjas feleségből áll. A fiatalabb család négytagú: az öregedő szülők 40 éves, házas fia, 36 éves felesége és 15, illetve 14 éves gyermekeik alkotják.

A gazdasági szereplők azonosításánál a leszármazási ág szerinti megnevezéseket használjuk (apa, fiú, unoka, anya, meny). Ahogy a későbbiekben kiderül, a családfő a 40 éves fiú.

A család múltjáról

A ma élők emlékezetében a múlt század utolsó negyedéig visszamenően maradtak fenn emlékek az elődök életéből. A megőrzött családi iratokból az 1780-as évek végéig rekonstruálható a család leszármazási ága. Ebből a mi szempontunkból

elegendő néhány jellegzetességet kiemelni: a telken élő családok a két évszázad során végig a földművelő-állattenyésztő életformát folytatták, a lakótelek elhelyezkedéséből a falu terében, valamint a ház és a gazdasági épületek méreteiből ítélve a család a helyi társadalom felső középrétegéhez tartozott, s a házasságok is minden esetben a falun belül kötődtek. A családtagok földrajzi mobilitása a nők fiatalkori, házasság előtti városi szolgálatára korlátozódott. A családból az egyik férfi felmenő a századfordulón Amerikát járt. Az első, aki a helyi általános iskola elvégzése után idegen környezetben mesterséget tanult a ma 40 éves családfő (asztalos).

A család mentális képében az Amerikát járt előd és a családfő nagyapja kiemelkedő fontosságú figurák (fényképek ott vannak a lakóház falán). Mindkettővel kapcsolatban néhány olyan történet él a család emlékezetében, ami mentalitásukból a szerzésvágyat, a többre törekvést emeli ki: például az Amerikás előd az orvosi tanács ellenére tovább dolgozott a porcelángyárban, hogy több pénzt kereshessen, majd hazatérése után 8 hónappal meghalt. A családfő nagyapja, aki 1900 és 1970 között élt, gyakori állatvásárlásokkal forgatta sikeresen a család pénzét.

Ezeknek az epizódoknak verbális szinten megvan a jól kitapintható jelentése: a mindennapi élethelyzetekben ugyanis az idősebb család gazdasági mentalitásából hiányzik ez a beállítódás, az anyagi szerzésorientáltság. Emiatt rejtett feszültségek vannak a két család között. A fiatal családban a házastársak mindketten szerzésre, gyűjtésre törekvők. A feleség erőteljesen vagyongyarapításra beállított családból származik, szüleinek gazdasági eredményessége állandó vonatkoztatási háttér a fiatal családnak.

A gazdaság erőforrásai, eszközellátottsága, jövedelmei

A család földbirtokát ma 2,3 ha szántó és 4 ha kaszálóterület képezi. A szántóbirtok a faluhatárban 12 parcellára szét darabolva fekszik, a kaszálók 7 darabban. Az általánosan gyakorolt osztott örökösödési rendszer miatt az idők folyamán nem következhetett be a földkoncentráció. Az apának két leánytestvére volt, s az ötvenes évek elején a három testvér egyformán részesült a családi földbirtokból. Ma a családfő az egyetlen örökös, e nemzedéken belül nem oszlik tovább a birtok.

A téeszámolás után, a magánbirtok visszavételekor a föld az apa nevére, az idősebb család tulajdonába került vissza. A két család közötti birtokátadás nem merült fel, és a jövőre nézve sincs efféle elképzelés: „a föld az övék”, vagyis a szülőké, mondja a beköltözött meny.

A gazdaság eszközellátottsága a termelőmunka folytatásához a családtagok szerint kielégítő. A felszerelések, kézi szerszámok egy része örökség vagy a téesztől megvásárolt munkaeszközök (eke, taliga, borona, vetőgép, ekekapa, lószerszámok stb.) A gazdaságban a legfontosabb gép a kaszálógép, mely a két család közös szerzeménye.

A gazdaság állatállománya: 2 igásló, 4 tehén, 2 növendék, 13 juh, kecske. A fiatalabb család évente 2, az idősebb 1 disznót hizlal. Ezenkívül libát, tyúkot tartanak a háztartás szükségletére. Az állatállomány 1990 után gyarapodott.

A szántóföldi termelésben követett termékszerkezet általános a helyi gazdálkodásban: búzát, kukoricát, árpát, zabot, burgonyát, takarmányrépát és zöldségfélét termelnek. Ezekből a terményekből semmit sem adnak el, ritkán előfordul, hogy gabonát vásárolnak alkalmi árusoktól a faluban (például kukoricát). A legjelentősebb vetésterületet a búza és a kukorica foglalja el (kb. 1 ha). Vetőmagjaikat alkalmanként cserélik a falubeli gazdákkal, szavatolt minőségű fajtákat nem vásárolnak. Az egy termelési ciklusban a különböző terményekből előállítható

mennyiségek évenként változnak, megközelítően azonos éghajlati-időjárási viszonyok között is. Ennek oka, hogy a családi szükségletből és a gyakorolt termelési technológia parancsából („kapás után búzát” kiinduló tervezésnek néhány társadalmi és természeti feltétellel, adottsággal is számolnia kell. Így például az összirtok jelentős hányada már eleve csak egy-két meghatározott termény termelésére alkalmas: a magas domboldalakon, vadkáros helyeken levő parcellákban esetleg árpát, zabot lehet termelni, kapásokat nem. A szétdarabolt birtok kisebb parcelláiba nem érdemes például búzát vetni, a gépi munka magas költségeit szem előtt tartva.

A családfő véleménye szerint a 6 tagú család kenyérgabona szükségletének teljes fedezésére legalább 1 ha területen kellene búzát termelni, de ennek a területnek általában csak a felét vetik be. Összességében a szántóföldi munkájuk gazdaságosságáról az a véleményük, hogy minden terményt a piaci árnál jóval drágábban termelnek meg. Ezért sem érdemes a hozamok és a termésterületek növelésére erőfeszítéseket tenni.

A szántóföldi termelés célja, hogy a család táplálékát és a vágóállatok takarmányozását a lehető legteljesebb mértékben biztosítsa. Az állattartást jövedelmezőbbnek ítélik. 1994-ben 3 borjút, 5 bárányt adtak el, az állami átvevőnél 200 liter tejet értékesítettek.

A gazdálkodásban érvényesülő mentalitáshoz jellemző adalék, hogy amíg a korábbi években a fiatalabb család a két hizott sertés egyikét eladta, ma a gyermekek felnövésével mindkettőre szükség van, de nem szaporítják a sertésállományt.

A gazdálkodás jövedelmét csekély mennyiséggel gyarapítja alkalmanként az ígásfoggal más gazdaságoknak végzett munkákért vagy gépi kaszálásért kapott pénz. Ezekre a munkákra volna kereslet, azonban a gazdaság szereplőinek értelmezése szerint a ráfordítható idő korlátokat szab ezeknek a munkáknak. Az idegen gazdaságoknak pénzért végzett munkák jövedelme „más” pénz, mint amit a családtagok nyugdíjból vagy az állami fizetésből kapnak. Ezeket a pénzeszegeket másképp használják mint a nyugdíjat vagy a fizetést; rendszerint a legrövidebb idő alatt igyekeznek visszacsatolni az újratermelésbe. Így a kaszálógéppel szerzett pénzből benzint, a szántásért, boronálásért kapott pénzből zabot vesznek a lovaknak. De ugyanúgy, amikor a meny libát adott el, az árából kukoricát vásárolt a majorságnak.

A fentiekén kívül az idősebb családnak a rendszeres pénzjövedelmet a két téesznyugdíj, a fiatalabbnak az állami fizetés, és az évi egy-két hónapi vendégmunkán szerzett pénz jelenti.

A közösség és széttagolódás mértékei, hatásai az összetett családban

Hangsúlyozva, hogy a vizsgált család a termelésben és külső kapcsolattartásában egységes intézményként viselkedik, a fogyasztás és elosztás területén - részben - igen képlékeny, és a külső szemlélőnek nehezen felfedezhető határok mentén két háztartásra tagolódik szét.

A hattagú család belső kapcsolatrendszere hierarchikus férfiközpontú hatalmi rendszer, olyan termelési szervezet, amely központosítja a termelőeszközöket, az erőforrásokat és a munkaerőt, szabályozza az elosztást, és elkülönül a fogyasztás, valamint az élet más szféráiban (például társadalmi érintkezések) követett viselkedésmódokban.

A gazdasági gyakorlatban a nagycsalád a vagyonszövetség és vagyonszövetség kényes egyensúlyát valósítja meg. Közösén használják a szántó- és kaszálóbirtokot, gazdasági felszereléseket, eszközöket. A telken levő zöldségeskert az asszonyok

elosztották, külön-külön termeli mindenki a saját családja szükségletét. Az állatoknak szükséges takarmánymennyiséget közös munkaszervezésben, együttes munkával készítik, a külön tulajdonban levő állatok takarmányozása a közös készletből közösen történik. A külön tulajdon az állatok utáni jövedelmek használatában, illetve a további tenyésztést, eladást, levágást illető döntésekben nyilvánul meg. A disznótartás módjában megnyilvánul a két család, illetve a két asszony eltérő beállítódása. A malacokat (hármát) a következő évre közösen vásárolják, együtt táplálják amíg az idő kimelegedik tavasszal, ekkor szétválasztják. A meny azzal magyarázza ezt az eljárást, hogy ő másképp eteti mint az anyósa, mindig szebbeket nevel ezért nem közösködik. A majorságot közösen táplálják, de külön tulajdonban vannak, a napi néhány tojást elosztják.

Az évszakok ritmusához kötődik a két család közössége vagy elkülönülése a lakóház fizikai terében is. Tavasztól késő ősziig a nappali tartózkodás, étkezés és részben a főzés közösen a nagyobb lakóház pincelakásában zajlik, az év többi részében külön helyiségekben. Az ételkészítés egy tűzhelyen de külön történik, a reggelihez és a vacsorához a puliszkát közösen főzik, de a hozzávalót külön teszik az asztalra.

A mindennapi élet apró, testközeli helyzeteiben ezek az elkülönülések, határmegvonások a több, mint másfél évtizedes együttélés gyakorlatban csiszolódtak, illeszkedtek egymáshoz. Kisebb súrlódások, feszültségek előfordultak, de a viszonyokat alapjaikban nem változtatták meg.

A közös munkában az idősebb család részvételi aránya évről évre csökken, a fiatal családé - a gyermekek munkába nevelődésével - nő. Az idősebb család azzal, hogy nem engedi ki kezéből a földbirtok tulajdonjogát, ellensúlyozza a gazdasági tevékenységekben csökkenő szerepkörét. A közös termelőmunkában a fiatalok munkatöbbletét nem számolják el, s ez a beállítódás a jövőben sem változik. Világosan mutatja ezt az elmúlt évi példa: a legfontosabb munkaidényben az anya lábtörés miatt munkaképtelenné vált. A nyári növényápolási munkákat a meny és a leányunoka végezték el, a megszokotthoz képest jelentős többletmunkával, de a fogyasztás így is ugyanolyan arányú a két család között, mint amikor közösen dolgozták meg a földeket. A meny bármennyire neheztel ezért, nem is teszi szavá. A család stabilitását szolgáló érdekek erősebbek mint a szétbomlást, individualizálódást eredményező kezdeményezések. Az összetett család mint gazdasági egység fenntartása ebben a formájában mindkét családnak fontos. Nemcsak az öregedő, lassan munkaképtelenné váló idős szülőknek, hanem a fiatal családnak is. Az átmeneti munkanélküliség idején-erre már volt példa - a családfőnek is menedéket jelent a családi gazdaság, amelybe több mint egy évtizede folyamatosan beruházott.

A család belső kapcsolatrendszere és a gazdálkodás

A hattagú család belső viszonyrendjében a hierarchia csúcsán a megfigyelt gyakorlat és a családtagok egyöntetű véleménye szerint a 40 éves családfő áll. Ő tartja ellenőrzés alatt a gazdasági folyamatokat, a tevékenységek munkaszervezését, a szerepek, munkakörök kijelölését naponta ő határozza el. Eltérő megfontolásokkal, érvekkel a család többi tagja is hozzájárulhat az elképzelések, tervek kikristályosításához, de a döntő szót, jóváhagyást a családfő hozza a gazdasági ügyekben. A döntések alkalmi és helye a család mikrovilágában rendszerint az együtt elfogyasztott vacsora ideje (munkaidényben), ekkor átbeszélnek és értékelik a napi teljesítményt, és szövik a következő napok terveit.

Ez a családi mikrokozmosz kapcsolatműködésében, belső viszonyaiban különbözik a hagyományos, a néprajz által megrajzolt hierarchikus, alá-fölé rendeltségű parasztcsalád-modelltől. Erdélyi viszonylatban Nagy Olga és Gazda Klára írta le a parasztcsalád szigorúan hierarchikus modelljét, ahol a család egy kétpólusú aszimmetrikus alakzat, egyik oldalon a mindenható szülői hatalommal, a másikon a mindenben kiszolgáltatott gyermekkel. Természetesen a vizsgált családot, mint általában a mai életformaváltásban is érintett falusi családokat, továbbra is túlnyomó részt aszimmetrikus kapcsolatok jellemzik, és a függőségi viszonyban a gyermeknek rendszerint alárendelt szerep jut, de teret kap a személyi autonómia is, különösen a fogyasztás és a társadalmi viselkedésmód gyakorlatában. A szülőkkel való kapcsolattartásban tágultak a megengedhetőség határai. Esetünkben előfordul, hogy a családfő gazdasági döntéseit kudarc kíséri: nem valósul meg az előzetes kalkuláció, és a termelőmunka egy-egy részmozzanata a megszokottnál nagyobb energiárfordítással, esetleg veszteséggel jár. (Az időjárás például állandó bizonytalansági tényező, gyakran keresztelheti a családfő számításait.) Ilyen esetekben az esti családi „munkaüléseken” a kamasz fiúunoka - aki a munkamegosztásban egyre jelentősebb szerepköröket tölt be - és nagyapja nem mulasztja el a családfő szimbolikus legyőzését, döntéseinek helytelenségét felelgetve.

Nézzük a továbbiakban a családtagok- mint gazdasági szereplők- közti viszonyokat!

A családfő és az öregedő szülők

A termelőmunkát érintő kérdésekben a szülők alárendelik magukat fiuk döntéseinek. Ez a viszonyulás nem mondható általánosnak a helyi társadalomban. Jellemző, hogy a két-, háromgenerációs családokban az idősebb férfi nem engedi ki a kezéből ilyen korán (például 68 évesen) az irányító-vezető szerepet, s a termelési stratégiákban fontos döntéseket ő maga hozza. Az esetünkben érvényes helyzetre az apa személyes élettörténete és mentalitása adhat magyarázatot. A téves megalakulásakor 36 éves férfi addig a gazdasági munkákat az apja irányítása alatt végezte. A közös gazdaság megalakulásától annak felbomlásáig itt dolgozva viszonylag szűk tér nyílt az egyéni döntéshozatalra a gazdálkodásban: az adott gazdálkodási keretek, és a szántóföldi termelés a háztáji parcellákon nem igényelt komplexebb döntéseket, tervezéseket. Az állatállomány fenntartásához szükséges takarmány készítésében a kaszálógép vásárlása óta (1984) egyértelmű lett a mai családfő irányító szerepe. Mivel csak ő ért a gépkezeléshez, és rész munka-időben vesz részt a családi gazdálkodásban, a takarmánykészítés ritmusa, a határ különböző pontjain lévő parcellák kaszálási sorrendje az ő „szabad idejében”, a családi gazdaságra fordítható időben rendeződik el.

Miután a szántóbirtok magántulajdonba került, a legnagyobb fizikai erő kifejtést igénylő munkákat kezdettől a családfő végezte. A munkafolyamatokban a legfontosabb részmozzanatok végzése hatalmat és kiemelt státust biztosít a családfőnek. Az öregedő apa szívesen átengedte fiának a fontos rész munkákat csökkenő fizikai teljesítőképessége, valamint egyes területeken (például gépkezelésben) hiányzó szakértelme miatt.

A szülők és a családfő aszimmetrikus viszonya csak a termelőmunka szférájában érvényesül maradéktalanul. Fogyasztási szokásaik és társadalmi érintkezésük magánviláguk körébe tartozik. E szférák fontos döntéseiben azonban kikérik és elfogadják a családfő tanácsait (például fontosabb vásárlásoknál).

A szülők egymással való kapcsolatában - a gazdasági ügyekben - a mellérendelő viszony uralkodó. A mindennapi élet rutinjaiban határozottan körvonalazottak a „férfi” és „asszony”-szféra közötti válaszfalak. Így a pénzkezelés az asszony szerepköre, a férfi nem is tudja, hogy hol van a pénz a házban.

A családfőnek és feleségének a viszonya a gazdasági szférában nem mentes a feszültségektől. A feleség elismeri alárendeltségét a termelőmunka szervezésében, irányításában. Jóllehet néha elégedetlen a munkamegosztás módjával (például nehezményezi, hogy a férje miért nem veszi ki részét a növényápolási munkákból), de a családi nyilvánosságban általában támogatja a családfő határozatait. Feszültségekre, nézeteltérésekre a jövedelem-felhasználás eltérő elképzelései adnak okot. A család horizontján szükségletként megjelenő javakat - mindazt amiről úgy gondolja valamelyik fél, hogy birtokba kell venni - gyakran külön-külön fontossági sorrendbe rendezi a férj és a feleség. A családfő a jövedelemből beruházásra szánt részt a legtöbb esetben a gazdasági felszerelésekre, eszközökre, az állatállomány gyarapítására fordítaná, a felesége inkább lakásberendezési tárgyakra, ruházati cikkekre stb. A célok hierarchiájának kialakításában végül is mindig születik valamiféle kompromisszum a két fél között, többnyire sikerül valamilyen egyensúlyt kialakítani, ezek a nézetkülönbségek nem érintik alapjaikban a két fél kapcsolatát.

A feleség már a házasságkötéskor elfogadta hallgatólagosan az alárendelt szerepkört. Felmondta hajadonkori városi munkahelyét és szakmáját (ruhagyárban dolgozott), és a környezetben érvényes kulturális mintát követve beköltözött férje családjába. Később bátortalan kísérleteket tett korábbi munkaviszonyának felújítására, de ezek eredménytelenek maradtak. Ennek következménye egy állandó, rejtett frusztrált állapot volt: nehezen viselte el, hogy a férje keresete a család legfontosabb pénzjövödelme, és az ő munkájának az eredménye „nem látszik, elvesz a közön”.

Az após/anyós - meny-viszony gazdasági vonatkozásai szintén rejtett feszültségeket hordoznak. A meny, mint már említettük, erőteljesen vagyongyarapításra, szerzésre beállított családban nőtt fel. Nem tudja elfogadni apósáék elégedett igénytelenségét, kényelmes munkaritmusát, beletörődését a „nincs”-be. Állandóan összehasonlítja szülei és az apósáék stratégiáját, nemegyszer különféle taktikákkal próbálja lendületbe hozni a közös munkaalkalmakon férje szüleit. Nyílt elégedetlenségére, véleményének hangoztatására azonban nem kerül sor.

Szülő - gyerek-viszony

A 15 éves leány és a 14 éves fiú korán integrálódott a család gazdasági tevékenységeibe. Részvételük fizikai teljesítőképességük növekedésével arányosan fokozódik. Mivel a munkába nevelődésük a környezet hasonló életvitelű családjában is érvényes minták szerint történik, nem tapasztalják szülői kényszernek a gazdasági tevékenységeket. A munkakötelesség elfogadott társadalmi viselkedésmódként, szükséges normaként rögződik bennük. A szülők szerepe a gyerekekkel való munkakapcsolatokban az irányításra, szabályozásra szorítkozik. Ugyanez a viszonyulás érvényes korlátozottabban a gyermekeknek a nagyszülőkhöz fűződő kapcsolataiban is; különleges, mondhatni partneri kapcsolat alakult ki a nagyapa és a fiúunoka között. A család életvezetési elrendezettségéből következik, hogy köztük a térbeli-időbeli együttlét, a személyközi kapcsolatok interakciók alkalmi jóval gyakoribbak voltak az unoka életútjának eddigi szakaszában, mint a napi tíz órát hiányzó családfővel. A gyermek számos szocializációs mintát, cselekvés- és viselkedésmódot a nagyapjától vett át. Így például a gazdálkodásban az állatok gondozásának és igazásának eljárásait a legapróbb részletességgel eltanulta, ma már ő

maga is gyakorolja. Vagy a társadalmi érintkezésekben (például szópárbajok felnőttekkel) szintén a nagypapa szokásai jelentették a mintát.

A nagypapa és a fiúunoka kapcsolata több helyzetben egyfajta cinkosságként és érdekszövetségként működik a családfő hatalmával szemben. A fiú beletanulásával a nagyobb erő kifejtést igénylő gazdasági munkákba, felértékelődött szerepköre és státusa leánytestvérével szemben. A család szóbeli nyilvánosságában a férfiak gyakran utalnak a fiú gazdasági teljesítőképességre, egybevetve a leánytestvér kisebb teljesítményeivel. Ezekben a gesztusokban a férfiszféra elsődlegességének hangsúlyozása és mentális továbbörökítése folyik.

A szülők gyerekeik életpályáját a családi gazdaságon kívüli szférákban szeretnék alakítani. Az általános iskola elvégzése után mindketten Szentkeresztbányán tanulnak tovább, líceumban, illetve szakmai iskolában. Ezeknek a társadalmi ideáloknak a megvalósítására a reális esélyek egyre csökkennek.

Az összetett család gazdasági tevékenységeiben a nem és kor szerinti munkaszervezés és munkamegosztás érvényesül. A családtagok teljes létszámú bekapcsolódása a termelőmunkába a gazdaság működtetésnek sokrétű igényét képes kielégíteni. Egyetlen napon (november 12-én), amikor minden családtag otthon volt, a családfő és a fia szántott, a nagypapa az állatokat őrizte a mezőn, hogy „ne egyék a kész takarmányt”, a meny és az anyós a háztartási munkákat végezte, a leány takarított.

A két elemi családot összekötő elsődleges gazdasági tényező a föld. Bár a mentalitásbeli különbségek - az előbbre jutás vágya a fiatal családnál és a megelégedettség az idősebbnél - feszültségeket is okoznak, a családi gazdaság együttműködéssel történő fenntartása fontosabb mindkét családnak, mint az esetleges külön gazdálkodás, ahol érzékeny veszteséget jelentene egyiknek a másik hiánya: az idősenek a fiatal munkaereje, szakértelme, a fiatalnak a föld hiánya, az apa állandó jelenlétének nélkülözése.

A családfő részmunkaidős jelenléte a külön gazdálkodás esetén számos munkamozzanat elmaradását, körülményessé tételét jelentené. Így az állatok gondozása téli időben naponta az apa feladatköre (a meny csak fejni megy ki az istállóba), a kaszálás, a téli tűzifa beszerzése ma kizárólag a családfő munkája stb.

Összegezéssel elmondható, hogy az összetett család központosított irányítottsággal, a szerepek, feladatok elosztásával alkalmazkodik a gazdaság sokoldalúságához, sikeresen integrálja a fogyó munkaerejű, idős és részmunkaidőben bedolgozó tagjait, mindannyiuknak biztonságot nyújtva.

Külső kapcsolatok és a gazdálkodás

A család külső gazdasági kapcsolatai a vérségi és a területi (territoriális) kapcsolatokhoz kötődnek. Közülük a területi, azaz *szomszédsággal* bonyolított gazdasági kapcsolatok vannak számbeli fölényben: összesen hat családdal kerül sor kisebb-nagyobb gazdasági ügyletekre, kölcsönösségekre. A hat család közül négy az idősebb család és kettő a fiatalabb család kapcsolata, de mint már a bevezetőben említettük a családi gazdaság külső kapcsolataiban egységes intézményként működik. Ez azt jelenti a gyakorlatban, hogy a fiatalabb család is magától értetődően vesz részt az idősebb család külső kapcsolataiból származó kölcsönös munkában.

Az alábbiakban röviden áttekintjük a szomszédi kapcsolatokban megvalósuló gazdasági együttműködések, tranzakciók néhány esetét (ami a legfrissebben él a családtagok emlékezetében).

Fontossági sorrendet a kapcsolatműködtetésekben a kérdezett családtagok nem állítottak fel.

Szomszédok

1. A szemben lakó *gyermektelen házaspár* és a család gazdasági együttműködéseinek hosszú előtörténete van. A ház felújításánál a szomszéd szakmunkát és szakirányítást szolgáltatott díjmentesen, ezt ma is felelemlegetik mint lekötelezettségük alapját. Ebben az évben tavasszal a szomszéd adott egy véka zabot vetni, ezért a családfő hazaszállított egy szekér szénát. Ugyancsak ebben az évben a családfő géppel kaszált két és fél órát egy parcellán, ennek munkadíjába két órát a szokásos pénzberért, míg a fél órát segítségbe számolta el. Néhány hét múlva csépléskor a szomszéd hívatlanul jelentkezett segíteni.

2. *Az özvegy szomszédasszony* „mindjárt, mindjárt” fut bé, hogy hova megyünk, ha takarni készülünk, akkor jön segíteni. Egy-két ilyen segítségi alkalom után „elejti” a mindennapi beszédhelyzetekben, hogy hol van egy szekér szénája, vagy a kukoricája letörve; „ebből kell tudjuk”, hogy azt haza kell szállítani.

3. *Nyugdíjas gazdálkodó házaspár* (városról költöztek haza). A gazdasági kapcsolatfelvétel ebben az évben történt. Az anya lábtörése miatti munkaerőhiány idején a szomszédok önkéntesen ajánlkoztak szénagyűjtéskor, aratáskor segíteni. A családfő szintén gépi kaszálással viszonzta munkájukat, ezután a szomszéd egy kosár nyári káposztát hozott. Később egy felszántott parcellát boronáltak meg szintén segítségbe, majd a munka után közösen elfogyasztottak egy liter bort.

4. *Idős gazdálkodó család*: régebben - a családfő nősülése előtt - a szomszéd volt a család mészárosa, levágta a disznót, nyúzta a bárányt. Ebben az évben a családfő hazafuvarozott egy szekér szénát, a munkadíjért járó összegből kihagyott 1000 lejt a korábbi lekötelezettségekért, de elmondása szerint, amit elfogadott, azt is szégyellte: „Egy lejt se vettem volna el, ha a fiam lábából nem fordul ki a cipő, s nincs nagy szükség a pénzre”.

5. *Idős, egyedül élő szomszédasszony*: együttműködésük újabb keletű. Felszántják a szomszédasszony kertjét, ezért cserébe lekaszálhatnak néhány ár füvet, és részes művelésre - felesbe - kapnak 4 ár földet a falu belterületén. Ezenkívül a férfierőt igénylő munkáért is hozzájuk fordul a szomszédasszony (például favágás).

6. *Állami alkalmazott férj/háztartásbeli feleség*: a családfő kortársa, kevés földműveléssel is foglalkozik, legutóbb egy parcella elboronálására kérte meg a családfőt, viszonzásul önkéntes kezdeményezésre felvágott egy szekér fát körfűrészsel. A munkák elvégzése után mindkét alkalommal kevés ital fogyasztására is sor került.

A röviden vázolt gazdasági tranzakciókból néhány következtetés levonható. A család és a szomszédok kapcsolatai olyan gazdasági adottságokon alapulnak, ami csak a vizsgált családnak sajátja: az igaerő és a kaszálógépek. Ez a két termelőeszköz az összes többi - velük gazdasági kapcsolatot tartó - háztartásból hiányzik. A család minden munkacserében e két eszköz valamelyikével nyújtott szolgáltatást szomszédainak. A családnak nem kifejezett célja a külső munkaerő megszerzése. Az esetek többségében a szomszédok önkéntesen ajánlkoznak munkára, az ő kérésükre került sor gazdasági együttműködésekre, vagy olyan finomabb, kommunikatív technikák alkalmazására után, amit a második esetben a szomszéd özvegyasszony gyakorol, amikor arra céloz, hogy alkalom van a viszontsegítésre. Előfordulnak olyan helyzetek, amikor a napi munkaráfördítés nem igényelne többletmunkaerőt: a család egymagában is felgyűjtené a szénát, learatná a gabonát. A hívatlanul érkező

segítség - esetleg racionális megfontolásból történő - elutasítása azonban fel sem merülhet ebben a társadalmi környezetben: sértődés, harag, esetleg kapcsolat megszakítás lenne a következménye. Az ilyen fejlemények következményeit nem vállalják.

Vizsgálódásainkban elsősorban arra kerestük volna a választ, hogy mit jelentenek ezek a cseresorozatok a szomszédokkal, tisztán gazdasági szempontból a szóban forgó családnak. A kért gazdasági szereplők értelmezésében ezekre a cserékre nem lehet alkalmazni a racionális gazdasági szempontokat: ilyen elszámolás ezekben a kapcsolatokban a gyakorlatban nem létezik. A családfő megfogalmazása szerint: „Sohase számolok úgy, hogy azalatt, amíg a szomszédnak segítek, elmentem volna pénzért másnak dolgozni, s úgy jobban jártam volna. Nem veszem így aprópénzre, nem tulajdonítom fel, hogy haszon-e vagy kár-e. Ez se nem kár, se nem haszon, meg kell csinálni, mert szomszéd vagy rokon, ezzel elé nem haladsz, de tudod, hogy visszasegítettik.” Nincs pontos nyilvántartás a cserearányok, pillanatnyi egyenlegek tekintetében. Laza összemérés érvényesül az adott-kapott munkamennyisége, szolgáltatások számontartásában. A gazdasági elszámolásban egy másfajta, a szigorúan gazdaságitól eltérő logika működik. „Meg kell csinálni, el kell végezni” a munkát, mert a partnerek szomszédok. Más szóval a család társadalmi viszonyaiból, az érvényes társadalmi szabályozásokból következik a munkavégzés. A hosszú távú cseresorozatok a társadalmi és gazdasági biztonság egy bizonyos szintjének fenntartását szolgálják. Kétségtelen, hogy a többi család szempontjából ahol hiányoznak az említett gazdasági eszközök - nyilvánvalóbb a gazdasági érdekalapúság. Ezt legtisztábban a harmadik eset mutatja, amikor a városról hazaköltözött gazdálkodó család az önkéntes kapcsolatfelvételre kihasználja a „kedvező konjunktúrát” jelentő munkaerő-kiesést. Ez a kölcsönösségen keresztüli önzés azonban rejtve marad a gazdasági szereplők előtt, nem vallják be nyíltan.

A munkákat lezáró szimbolikus aktus - a közös italfogyasztás - nem elhanyagolható, szerepe a kalákamunkákat záró közös rituális étkezések funkcióival azonos, a kapcsolatok további nyitottságát, az egymáshoz fordulás további lehetőségét szentesítő gesztus.

Rokonok

Vér szerinti rokonok, akikkel gazdasági kapcsolatokat tart fenn a család, kevesen élnek a faluban. Az apa két testvére közül az egyik elhalt, ennek családjával nincsenek gazdasági kooperációk. Az anyának szintén egy testvére él a helységben. Mindkét legközelebbi rokon özvegyasszony, ez a helyzet fokozottabb kötelezettségeket ró a családra. Szántáskor, kaszáláskor számon tartják, hogy azoknál a parcelláknál, amelyek „egy oszlók” voltak, kötelességük a rokon földjén is elvégezni a soros munkákat. Ezért cserébe gyalogmunkával például szénagyűjtéskor-fizetnek a rokonok, vagy átengedik egy-egy műveletlen parcella fűtermését. Ezekben a cseresorozatokban a társadalmi közelség és az ebből következő lekötelezettség a döntő indíték a munkavégzésre. A társadalmi kapcsolat fenntartása ez esetben nem kevés munkát feltételez, azonban a jövőre nézve „a kapcsolatok épségben megőrzendő és rendszeresen ápolandó hálózata, elkötelezettségek és becsületbeli adósságok örökölt szövvénye, egymást követő nemzedékek során felhalmozódott jogok és kötelességek tőkéje, támasz, amely hatékonyan mozgósítható, valahányszor rendkívüli helyzetek szakítják meg a mindennapok rutinját” (Bourdieu 1978: 389). E támasz fenntartásáért végzett munka szintén nem a gazdasági érdekek és célok fénykörében történik, az erőfeszítések társadalmi funkciója fontosabb e beállítódásban, „a számolás, a méltányosság-érzés szolgálatában áll és tökéletesen

ellentétes a számító gondolkodással, mely a nyereség számszerű értékelésére épít.” (Bourdieu i. m. 322).

Gyökeresen más természetű a család viszonya *a műrokonnal*, a meny szüleivel. Az egy településen, sőt térbeli közelségben élő családok között gazdasági kapcsolatok szórványosan alakulnak ki. Előfordul, hogy a fiatal család valamilyen nagyobb vásárlásnál pénzkölcsönért fordul a meny szüleihez, de a lehető legrövidebb határidőn belül vissza is fizetik a kért összeget. Emlékeztük szerint egyszer történt meg másfél évtizedes házasságuk alatt, hogy a kért összeget a kölcsönző fél - segítség címén - elengedte, de meghatározta, hogy mit vásároljanak érte. A pénzkölcsönzések ritka és kellemetlen aktusok a fiatal családnál. Ilyenkor a meny szerint az apja: „Ha kérünk ad, de megkérdezi, hogy nekünk miért nincs, miért dolgozunk? Ezért nem is kérünk, ha csak elkerülhetjük”. A viszonyulásoknak efféle individualizálódó alakulása ma még meglehetősen ritka a vizsgált társadalmi környezetben. Esetünkben a háttérben egy igen élénk gazdasági tevékenységet folytató, a nagylelkűséget, jóindulatot a gazdasági kapcsolatokban háttérbe szorító, erőteljesen vagyongyarapításra irányuló beállítottságú családról van szó. E beállítódáshoz a gazdálkodásban átlagon felüli szakértelem párosul. Gyarapodása, termelési stratégiái állandó célképként lebegnek az általunk vizsgált fiatal család előtt.

*

Összefoglalásként a vizsgált család külső gazdasági kapcsolatairól elmondható, hogy át- meg átszövi a viszonyosságok és kölcsönösségek elve. Az egyéni haszonszerzés idegen ezektől a kapcsolatoktól, a cserearányokat a gyakorlatban úgy alakítják, hogy „az egyazon közösséghez tartozó egyének természetes, baráti jóviszonya fennmaradjon” (Polányi 1976: 279). A rokonság és a szomszédság intézményei úgy irányítják és ellenőrzik a gazdasági viselkedést, „hogy annak előre definiált mintáit állítják fel, amelyek egy bizonyos irányba terelik a magatartást, szemben számos más, elvileg lehetséges iránnyal” (Berger-Luckmann 1984: 335). Ilyen elvileg lehetséges más irány lehetne a nyereségre törekvés a család külső kapcsolataiban. E gazdasági gyakorlatban azonban „nincs idő” a pénzkereső szolgáltatásokra, ugyanakkor nem számolják fel a társadalmi elkötelezettségekből végzett munkát. A kölcsönös együttműködések laza elszámolása, az idő és az energia nagyvonalú számontartása a méltányosság-érzés szolgálatában áll. Ez a számolás „tökéletesen ellentétes a számító gondolkodással, mely a nyereség számszerű értékelésére épít és eltörli a nagylelkűség és a becsület erkölcsének megfelelő kockázatos és (legalábbis látszólag) érdekmentes közelítő becsléseket” (Bourdieu 1978: 322).

A kapcsolatfenntartás érdeke a vizsgált család esetében mélyen társadalmi érdek: a pozitív szociális identitáskonstruálás eszköze a szomszédság, rokonság, tágabban a falu, mint vonatkoztatási háttér előtt. A kapcsolataiban individualizálódó, vagyonosodásával kiemelkedő családokat eltávolító gesztusokkal, negatív vonásokkal felruházó társadalomban széles körű érvényessége van a vizsgált család magatartásmodelljének.

Változást e viselkedésmódban a szükségletközpontú termelésen túllépő, a jelenlegi gyenge piaci részvételt fokozó gazdasági stratégiaváltás hozhat. Egy ilyen folyamat beindulásának feltételrendszerében a bemutatott mikrotársadalmi tényezők nem elhanyagolható akadályok.

Irodalom

- Berger, Peter L. - Luckmann, Thomas: A valóság társadalmi felépítése. In: *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Szerkesztette: Hernádi Miklós. Budapest, Gondolat 1984. 321-349.
- Bourdieu, Pierre: A szimbolikus tőke. In: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Tanulmányok. Budapest, Gondolat 1978. 379-400.
- Polányi Károly: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest, Gondolat 1976. Wolf. E. R.: *Parasztok*. In: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1973. 317-454.

SÁNDOR OLÁH

FARMING AND SOCIAL CONNECTIONS WITHIN A HUNGARIAN FAMILY IN TRANSYLVANIA

This study is centred on a three generations peasant family, who are living better than the average. They have only a medium size (7 ha) estate, but they possess ploughing animals and mowing-machine etc. and some regular monthly income (pension of the old ones and salary of the young man). They are also the owners of the lands, though the head of the homestead is the younger man - in a sophisticated unison with his father. All of them - together with the adolescent children - are working much, but with different motives. The elders only for a good subsistence: the younger ones in an acquire-oriented mentality (what has just an origin up the family line of the younger man's wife). They have outer working help too-even more than necessary. Quite a ring of weaker families around them who need - and used to get -instrumental help from this central family in their farming labour and these neighbours and relatives are recompensing the instrumental help in „palm”-labour.

This broad system of co-operations bears many little tensions, but built and balanced with refined agreements and mutual tolerance. It is not ruled with a pure economical rationality but with a traditional wisdom of reciprocity and honesty - even by the younger ones. So they can make to develop the estate, but all in all not a real entrepreneurial farming.